

ПІВДЕННО-СХІДНИЙ НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ЯК ДОСЛІДНИЦЬКИЙ ЦЕНТР З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО- ПОЛЬСЬКИХ ВЗАЄМИН

Одним із потужних і найбільш ефективних наукових осередків Республіки Польща, що вивчає історію України, українсько-польські відносини, культурні взаємовпливи на теренах українсько-польського пограниччя є Південно-східний науковий інститут у Перемишлі. За два десятиріччя свого функціонування Інститут реалізував цілу низку дослідницьких програм та проектів, у результаті яких було видано серію узагальнюючих праць, монографій та брошур.

Ключові слова: Південно-східний науковий інститут, історія України, українсько-польські відносини.

Одним из мощных и наиболее эффективных научных центров Польской Республики, который изучает историю Украины, украинско-польские отношения есть Юго-восточный научный институт в Перемишле. За два десятилетия своего функционирования Институт реализовал целую серию исследовательских программ и проектов, в результате которых было издано серию обобщающих работ, монографий и брошюр.

Ключевые слова: Юго-восточный научный институт, история Украины, украинско-польские отношения.

One of powerful and most effective scientific centers of Polish Republic, which studies history of Ukraine, Ukraine-Polish relations are South-East Scientific Institute in Przemyśl. For two decades of functioning Institute realized the whole series of the research programs and projects, which the series of summarizing works, monographs and brochures were published as a result of.

Key words: South-East Scientific Institute, history of Ukraine, Ukraine-Polish relations.

Після початку перебудови в СРСР (1985 р.) було послаблено політичний контроль за країнами соціалістичного табору і склались умови для початку реальних демократичних перетворень. Наприкінці 1980-х років у Польській Народній Республіці реформаторські сили здобули поважні впливи всередині ПОРП. Згуртовано виступила політична опозиція режиму. У квітні 1988 р. відбулися масові страйки. Робітники вимагали підвищення заробітної платні і легалізації «Солідарності». За таких умов влада вирішила провести переговори з опозицією. Результатом цих переговорів стала підготовка до проведення засідання «круглого столу». За участю представників «Солідарності», уряду, ПОРП, союзних партій із 6 лютого до 5 квітня 1989 р. тривав «круглий стіл». Наслідками засідань були рішення про

проведення дострокових парламентських («контрактових») виборів, введення посади президента, створення в парламенті другої палати – сенату, а також розподіл мандатів між різними політичними силами в сеймі. Таким чином, довготривалі та складні переговори між правлячою Польською об'єднаною робітничою партією та опозицією завершилися прийняттям спільної компромісної угоди. Вона фактично узаконила відновлення багатопартійної системи в одній з провідних країн радянського блоку. За результатами «круглого столу» ПОРП втрачала право на монопольне керівництво польським суспільством, формування уряду, абсолютне домінування в парламенті. 17 квітня 1989 р. відбулась повторна реєстрація «Солідарності». 4 червня 1989 р. пройшли вибори до парламенту. За їх резуль-

татами «Солідарність» здобула 99 місць (із 100) у сенаті та 161 – в сеймі. Червневі вибори стали переломним епізодом у політичному розвитку Польщі. Діяльність першого, не комуністичного уряду Республіки Польща, почалася з ліквідації всього, що нагадувало про тоталітарний режим [1, с. 131-132]. Падіння тоталітарних режимів у Південно-Східній Європі сприяло потеплінню відносин між народами, яких гнобили власні і московські комуністичні вожді.

За таких сприятливих умов 2 лютого 1990 року був створений Південно-східний науковий інститут у Перемишлі. Його метою є проведення досліджень народних меншин у Польщі, а також відносин поляків з народами Південно-Східної Європи, – власне з українцями. Наукова діяльність реалізується шляхом залучення до роботи професійних фахівців. Інститут має наукову бібліотеку, фонди якої представлені регіональною проблематикою та взаєминами національних меншин. У рамках реалізації програми Польсько-американської фундації свободи «Przemiany w Regionie – RITA», починаючи з вересня 2005 року, інститут співпрацює з Генеральним консульством США в Кракові, що адмініструє через фонд «Навчання демократії», циклічні щомісячні курси для журналістів з України. Завдячуючи стипендіям фундації С. Баторія і каси імені Ю. Мянвського, а також фонду «Розвитку Карпатського Єврорегіону» в інституті пройшов стажування двадцять один науковець з України.

Із метою поширення інформації про національні меншини і українсько-польські стосунки інститут організував симпозиуми і наукові конференції. Намагаючись вплинути на активізацію досліджень щодо національних меншин і взаємин поляків із народами Південно-Східної Європи дирекція інституту присуджує наукову премію імені Марцелі Гандельсмана за магістерські, кандидатські та докторські дисертації.

На чолі Південно-східного наукового інституту його засновник і беззмінний керівник – кандидат наук (dr) Станіслав Степень. Його заступником є кандидат наук (dr) Олександр Колянчук. Окрім працівників редакційно-видавничого відділу, бібліотеки і

менеджерів достатньо потужним виглядає штатний та позаштатний склад наукових кадрів. На постійній основі та тимчасових засадах відповідні дослідницькі програми реалізовували науковці: історик і політолог Клаус Бахманн (Варшава), теолог Станіслав Бартмінський (Красічин), теолог й історик костелу Августин Бабяк (Італія), політолог Пауль Бест (США), славіст і політолог Богуміла Бердиховська-Шостаковська (Варшава), антрополог Юрай Бузалка (Словаччина), історик Анджей Ходкевич (Варшава), історик Мирослава Дядяк (Львів), історик і політолог Бруно Дрверскі (Франція), історик Богдан Ганцаж (Краків), історик Франк Грелька (ФРН), історик Август Фенчак (Перемишль), антрополог Христофор Ганн (ФРН), історик Анна Крохмаль (Варшава), правник Ярослав Леськів (Перемишль), бібліотекознавець Єва Лис (Перемишль), історик Володимир Осадчий (Люблін), історик Олег Павлишин (Львів), історик Євген Сінкевич (Миколаїв), культуролог Володимир Пилипович (Перемишль), музикознавець Ольга Попович (Перемишль), історик Олександр Рубльов (Київ), бібліотекознавець Анна Сіцяк (Перемишль), філолог полоніст Олена Шельонжик-Коменда (Краків), історик Ришард Шчигель (Люблін), історик Олег Турій (Львів), історик Здіслав Віглуш (Перемишль), історик Вацлав Вешбінец (Жешів), історик Олександр Зайцев (Львів), соціолог Вальтер Желязни (Жешів).

З моменту створення інститут свою наукову діяльність зосереджує на дослідженні українознавчої проблематики: історії України, польсько-українських стосунках, становищі національних меншин в Україні та Республіці Польща, а також різноманітних зав'язках поляків та українців з іншими народами Центральної та Східної Європи. Адже на початку 1990-х років відчувалася нестача в таких дослідженнях. То був період інтенсивних політичних перемін у Польщі а також у Східній Європі. Для історичної науки та інших суспільних наук, власне в широкому трактуванні українознавства відбувся переломний момент. Іноземні дослідники отримали безперешкодний доступ до українських архівів і фондів бібліотек. У Польщі виникла нагальна необхідність в

інформації та знаннях про найближчого сусіда, з яким із давніх-давен підтримувався тісний контакт, не мовлячи вже про те, що з середини XIV століття частина українських земель входила до складу Речі Посполитої.

Інститут активно займався вивченням польсько-українських відносин, міжетнічними взаєминами на польсько-українському пограниччі, минувиною і відродженням греко-католицької церкви на теренах Польщі та України. Їх наслідком була низка польсько-українських дослідницьких програм, конференцій та семінарів. Також вийшло з друку понад 60 монографій, узагальнюючих праць, збірок документів, бібліографічних описів тощо.

Серед успішно реалізованих проектів належить виокремити: «Південно-Східна Польща (Червона Русь, Галичина, польсько-українське пограниччя) – міжнаціональні взаємини, міжконфесійні, культурні та суспільні, їх роль у контактах з українцями, словаками, чехами, угорцями та іншими народами Південно-Східної Європи», «Українська спільнота в кордонах Речі Посполитої Польської на зламі століть і сьогодення», «Історія польсько-українських стосунків у сучасній польській і українській історіографії», «Етнічне польсько-українське пограниччя, як середовище взаємовпливів східної та західної культур».

Наслідком реалізації програми «Південно-Східна Польща (Червона Русь, Галичина, польсько-українське пограниччя) – міжнаціональні взаємини, міжконфесійні, культурні та суспільні, їх роль у контактах з українцями, словаками, чехами, угорцями та іншими народами Південно-Східної Європи» стала публікація п'ятитомного видання [2-6], а також низки інших публікацій [7-8]. За результатами міжнародної наукової конференції, проведеної Південно-східним науковим інститутом і Державною вищою Східно-європейською школою, була опублікована збірка матеріалів [9].

Не менш успішно була реалізована програма «Українська спільнота в кордонах Речі Посполитої Польської на зламі століть і сьогодення». Найважливішим її підсумком стало видання одного із збірників праць [10].

Особливий інтерес у її виконавців викликала програма «Історія польсько-українських

стосунків у сучасній польській і українській історіографії». Завдячуючи їй вийшли друком книги авторства С. Степеня [11], а також А. Сіцяка [12].

Важлива роль відводилася програмі «Етнічне польсько-українське пограниччя, як середовище взаємовпливів східної та західної культур». Це був багаторічний проект, що мав на меті інвентаризацію і нагромадження зібрання матеріалів стосовно пам'яток архітектури і мистецтва на теренах польсько-українського пограниччя. Він був реалізований у 2001-2010 роках на підставі договору з Підкарпатською воєводською управою охорони пам'яток. В ході реалізації проекту щорічно здійснювався опис рухомих і стаціонарних пам'яток, а також складався їх історичний опис та план будівель (стосовно об'єктів архітектури). В рамках реалізації проекту було опрацьовано і виконано 20 карт об'єктів архітектури.

В рамках програми «Етнічне польсько-українське пограниччя, як середовище взаємовпливів східної та західної культур» було також реалізовано проект «Польська і українська спільна культурна спадщина» і проект «Польська і єврейська спільнота на польсько-українському пограниччі в ХІХ – ХХ ст.». У підсумку було опубліковано декілька монографій [13-14].

Продовжується реалізація ще низки наукових програм. Зокрема, програма «Поляки та інші національні меншини в Україні в умовах тоталітарного режиму в ХХ ст.». Метою проекту є накопичення архівних документів, публікацій та іконографічних джерел, що відображають суспільне життя поляків, а також національних меншин (євреїв, німців, татар та інших) в умовах тоталітарної держави. Пошукова робота полягає перед усім на виявленні в українських архівах і бібліотеках матеріалів, їх реєстрації та копіюванні, а також наданню доступу до них для як найширшого кола дослідників і читачів (вийшло 5 томів серії «Polacy na Ukrainie w latach 1917-1939»).

У 2009 році реалізовано проект під назвою «Відображення суспільного життя поляків на Україні також суспільних losów поляків, українців та інших національних меншин в умовах тоталітарного режиму в 1917-1939 роках». Проект був фінансований

фундацією Інститутом Східних досліджень у Варшаві. З метою його реалізації було здійснено пошук матеріалів у Києві: Центральному державному архіві вищих органів влади і управління України, Центральному державному історичному архіві України; у Львові: Центральному державному історичному архіві; Державному архіві Тернопільської області; Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаніка. В цих архівах було зібрано 378 документів (ксерокопії, фотокопії). Особливою несподіванкою стало те, що вдалося виявити раніше не відомі фальсифіковані НКВС документи про ніби то існуючу в Радянській Україні 1930-х років ПВО (польську військову організацію). Не менш важливими є виявлені документи про вивезення поляків до Казахстану. Із загального числа зібраних документів було виокремлено 100 найбільш характерних і важливих із метою їх публікації. Низку джерел було розміщено на сайті інституту. Виконання проекту обумовило придбання близько 50 найменувань літератури з історії України, польсько-українських відносин, а також присвячених національним меншинам в Україні та Польщі. Вагому роль при реалізації проекту відіграла також співпраця інституту з державним архівом у Перемишлі, Національним музеєм землі Перемишльської, Публічною бібліотекою в Перемишлі, Державною вищою Східноєвропейською школою в Перемишлі.

У 2010 році було реалізовано проект «Залишені за кордонами, але не забуті», що мав на меті документування польської спадщини на Україні у ХХ ст. (проект реалізований завдячуючи коштам, виділеним Міністерством культури і національної спадщини). У рамках проекту здійснено пошук матеріалів у Центральному державному історичному архіві в Києві, Центральному державному історичному архіві у Львові, Львівській науковій бібліотеці імені В. Стефаніка (відділ рукописів). Виготовлено 108 копій текстових документів і 12 копій фотографій. Тексти перекладено з російської і української мови на польську. Зібраний матеріал був супроводжений науковими коментарями і відредагований з метою його розміщення у підготовленому до друку 6 томі «*Polacy na Ukrainie w latach 1917-1939*».

Також у 2010 році був реалізований проект «Вберегти від забуття», який мав на меті задокументувати суспільне життя поляків на Україні в умовах тоталітарного режиму в 1917-1939 років (проект профінансований фундацією Ланцкоронських). Вдалося виявити і виконати фотокопії 112 документів. Близько 50 із них споряджено науковими коментарями і вміщені до 6 тому збірника «*Polacy na Ukrainie w latach 1917-1939*».

Особливе місце в діяльності Інституту посіла реалізація програми «Наша мала вітчизна – історія батокультурного суспільства на етнічному пограниччі». У рамках програми було реалізовано низку проектів. Зокрема, виділимо програму «Осягнення історії через примат сусідських сільських спільнот: *Kobylnica Wołoska, Kobylnica Ruska, Potok Jaworowski (Fehlbach)*». Проект виник завдячуючи ініціативі берлінського співпрацівника Інституту Станіслава Барана, який багато років нагромаджував копії документів, літературу і різного роду матеріали, що стосувалися його малої батьківщини та сусідніх сіл. Серед його матеріалів архівні документи і різноманітні рукописи та друковані джерела. Охопили вони 185 найменувань і стосуються періоду від 1557 до 2007 року. Серед зібраних матеріалів особливої уваги заслуговує «*Przywilej lokacyjny miasta Tarłowiec*» датований 1557 роком. Вагоме місце у зібраній колекції посідає витяг із привілею Яна III Собеського від 4 жовтня 1679 року, адресований священникам Івану, Анджею і Якубу. Цікавим є опис ґрунтів села Кобильниця Руська. Привертають увагу картографічні джерела. До їх колекції увійшли статистичні і адміністративні мапи Галичини від другої половини ХІХ до 1939 року. Виконавці проекту оголосили намір присвятити даній проблемі спеціальну монографію.

Не менш важливим виявився і проект «Перша світова війна на польсько-українському прикордонні – трагедія і надії багатьох етнічних спільнот». Реалізацію цього проекту було започатковано ще в 1990 роках зі збирання фотографій, матеріалів із спогадами стосовно перебігу війни в районі Перемишля і на полько-українському

прикордонні. Наслідком дослідницької праці нагромадження унікальної збірки літератури, карт, іконографії стосовно регіону, спільноти і перебігу військових дій, а також друковані видання. Так у 1994 році вийшли друком спогади Гелени Яблонської «Dziennik z oblężonego Przemyśla 1914-1915» [15]. Не популярність Першої світової війни і нехтування інтересами династії Габсбургів із боку національних меншин Австро-Угорщини чітко відслідковується в опублікованих спогадах Яна Віта [16]. Своєрідним завершенням дослідницьких зусиль фахівців Інституту став вихід чергової документальної збірки присвяченої подіями Першої світової війни [17].

Важливу нішу в дослідженні української проблематики 1918-1939 років посів О. Коланчук [18-19]. Новини наукового життя, актуальні розвідки українських і польських дослідників, рецензії – все це знаходить відображення на шпальтах знаного далеко за межами Республіки Польща і України видання Південно-східного наукового інституту «Wiuletyn Ukrainoznawczy».

Підсумовуючи даний, далеко не повний огляд діяльності одного із найбільш ефективних центрів дослідження історії України та українсько-польських відносин зазначимо непересічний внесок його співробітників у науку а також у розвиток дружніх відносин між українським та польським народами.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Сінкевич Є. Г. Українсько-польські відносини (1918-2008) : Навчальний посібник. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2010. – 165 с.
2. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 1. – Przemyśl, 1990. – 286 s.
3. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 2. – Przemyśl, 1994. – 429 s.
4. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 3. – Przemyśl, 1996. – 337 s.
5. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 4. – Przemyśl, 1998. – 472 s.
6. Polska-Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa / red. S. Stępień. – Т. 5. – Przemyśl, 2000. – 366 s.
7. Micel M. Spis powstańców 1863 roku więzionych w twierdzy kijowskiej. – Przemyśl, 1995. – 140 s.
8. Lewkowicz H. Ukrainoznawstwo na Polsko-ukraińskim pograniczu etnicznym. Dziesięć Lat Działalności Południowo-Wschodniego Instytutu Naukowego w Przemyślu 1990-2000. – Przemyśl, 2001. – 180 s.
9. Czy istnieje czwarta Ruś? Wokół tożsamości kulturowej w regionie karpackim / red. P. Best, S. Stępień. – Higganum, 2009. – 364 s.
10. Hann C., Stępień S. Tradycja a tożsamość. Wywiady wśród mniejszości ukraińskiej w Przemyślu, 2000. – 238 s.
11. Stępień S. Ukrainoznawstwo. Materiały do bibliografii. Publikacje wydane na Ukrainie w latach 1996-1998. – Przemyśl, 1999. – 220 s.
12. Siciak A. Druki przemyskie 1754-1939. Bibliografia publikacji polskich, niemieckich, węgierskich, francuskich oraz żydowskich i ukraińskich wydanych alfabetem łacińskim. – Przemyśl, 2002. – 430 s.
13. Żydzi w Małopolsce / red. F. Kiryk. – Przemyśl, 1991. – 364 s.
14. An-ski S. Tragedia Żydów galicyjskich w czasie I wojny światowej. Wrażenia i refleksje z podróży po kraju. – Przemyśl, 2010. – 480 s.
15. Jabłońska H. Dziennik z oblężonego Przemyśla 1914-1915. – Przemyśl, 1994. – 271 s.
16. Wit J. Wspomnienia z mojego pobytu w Przemyślu podczas oblężenia rosyjskiego 1914-1915. – Przemyśl, 1995. – 128 s.
17. W oblężonym Przemyślu kartki dziennika z czasów wielkiej wojny (1914-1915) / red. S. Stępień ; przekład z języka niemieckiego E. Pietraszek i A. Siciak. – Przemyśl, 2010. – 248 s.
18. Kolanczuk A. Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921. – Przemyśl, 2003. – 327 s.
19. Kolanczuk A. Ukraińscy generałowie w Polsce. Emigranci polityczni w latach 1920-1939. Słownik biograficzny. – Przemyśl, 2009. – 284 s.

Рецензенти: Дарієнко В. М., д.і.н., професор Херсонського економіко-правового інституту;

Маврін О. О., к.і.н., доцент, заступник директора Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України.

@ О. С. Морозова, 2012

Стаття надійшла до редколегії 07.12.2011